

Haimer, een vermanend woord

Jan Blanksma

Hoofdstuk 1. Lopen over het water.

Het is nu zo'n 20 jaar geleden, dat ik het toch maar eens heb gedaan. Die lange rechte groene streep volgen, door de blauwe zee.

De uitdaging lag er al lang. En zo ver is het nou ook weer niet, van Noord -Holland naar Friesland.

Lopen, over de kop van de Afsluitdijk. Wel een beetje doorstappen natuurlijk. Maar het moest toch kunnen op een zomerse dag.

Zo gezegd, zo gedaan. En genieten was het! Met volle teugen. Prachtig, die grijs - blauwe Waddenzee aan bakboord en het oplichtende IJsselmeer aan stuurboordzijde. Geen gezeur van mensen die zo nodig moeten praten. Alleen blatende schapen, vogels, gras, lucht, wind. Het is, alsof je over het water loopt!

Zon in de rug en heel in de verte een wazige streep land. Is dat Texel, daar links aan de horizon, of Flylân misschien? Het is wel flink door sjouwen, zo'n dikke 40km van Den Oever naar Harns. En een stevig bord soep gaat er bij het Monument dan ook wel in. Verdwalen kan niet. Gewoon maar recht door!

Hoofdstuk 2. Surch.

Maar dat valt tegen. Want als je Friesland binnenkomt, stuit je, door de reconstructie werken aan de afsluitdijk, op allerlei zijweggetjes en fietspaden met bordjes waarop een soms vreemde plaats naam voor komt. En zo zie ik ineens een fietsbordje langs de weg met de aanduiding “ZÜRICH”!

Wat nu? Bevind ik mij in de buurt van een grote stad in Zwitserland? Om mij heen zie ik alleen grazige groene weilanden in een landschap dat totaal vlak is. In de verste verte is geen berg te zien! Hoe zit dat?

Nederland is een tweetalig land. Naast Fries, wordt er ook Nederlands gesproken, vooral in Holland. En kennelijk hebben de Hollanders het nodig gevonden om de naam “Surch”, van het kleine dorpje dat ligt aan het einde van de Afsluitdijk, te verbasteren tot iets dat op Nederlands lijkt.

Maar toch ook weer niet helemaal. Want bij nadere beschouwing blijkt, dat de Umlaut boven de ü van ZÜRICH gevormd wordt door twee roestplekjes.

Zürich in Fryslân? Hoe is het mogelijk!

Hoofstuk 3 Penjum.

En toch is het minder gek dan het lijkt.

Toegegeven. Mijn uitleg is verre van wetenschappelijk. Wat gekunsteld misschien. Maar als ik in gedachten ronddwaal door een stukje land waar de helft van mijn familie vandaan komt, dan ben ik zo vrij mij wat literaire frivoliteiten te veroorloven.

Want het gaat mij niet zozeer om Surch, maar om een dorpje dat er vlakbij ligt. En dat is Penjum (Pingjum voor Hollanders). Daar werd in 1496 een man geboren, die van doorslaggevende betekenis is geweest voor het religieuze denken in onze streken en ver daarbuiten. Ik doel hierbij op de Nederlandse kerkhervormer Menno Simons, die in 1496 in Penjum het licht zag en één van de leiders werd van een zeer vernieuwende beweging binnen de theologie. En de basis van dit gedachtengoed werd- precies 500 jaar geleden – gelegd in Zürich. Maar dan bedoel ik wel weer die stad van Zwitserland...!

Om dit te verklaren moet ik een eind in de historie teruggaan. En wel precies 500 jaar. Naar Zürich in het jaar 1525.

Hoofdstuk 4. Reformatie.

We verplaatsen ons in de denkwereld van de West Europese burger aan het eind van de Middeleeuwen. Het is de tijd van de Hervorming. De Roomse kerk heeft aan gezag ingeboet en er ontstaan nieuwe inzichten. Desiderius Erasmus uit Rotterdam schept het intellectuele klimaat, waarin de individuele mens zich ontworstelt aan de verstarde gezagsverhoudingen in leer en leven. Kerkelijke reformatoren laten van zich horen.

In Duitsland is het Maarten Luther, die de Bijbel vertaalt in de volkstaal en breder toegankelijk maakt. Binnen de kerkelijk organisatie wil hij een aantal misstanden afschaffen, zonder direct een afsplitsing na te streven.

Luther was een bevrijder, in die zin, dat het kerkelijk machtsinstituut niet mocht pretenderen God te vertegenwoordigen. Niet het kerkelijk gezag, maar de mens zelf staat in relatie met God. En God leer je kennen door het geloof in Christus.

Maar gehoorzaamheid aan de plaatselijke adel was volgens Luther wel vereist.

Hoofdstuk 5. Zwingli.

In het Zwitserse Zürich is Huldrych Zwingli (1484-1531) als kerkhervormer actief. Om veranderingen door te voeren zoekt hij contact met de plaatselijke overheid. Immers in die tijd waren kerk en staat nauw met elkaar verbonden. De kerk hield – door het vastleggen van de doop - het bevolkingsregister bij en het stadsbestuur zorgde voor de openbare orde

Maar niet iedereen was het met deze coöperatie eens.

Een belangrijk deel van de achterban wilde veel verder gaan. Zij wilden een radicale reformatie naar nieuwtestamentisch voorbeeld. Het ging hen niet zo zeer om veranderingen binnen de kerkstructuur. Nee, de mens ZELF moet zijn leven veranderen door bewuster met het leven om te gaan en eigen verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden. Aan kerk of staat kun je dat niet delegeren. De doop van kinderen vonden zij onjuist, omdat deze nog geen bewuste keuzen konden maken.

En zo ontstond de Doperse beweging.

Hoofdstuk 6. Dopers

In 1525 was dat, en men neemt dat jaar wel aan als begin moment van de doperse beweging. Met name in Zürich ontstond onenigheid tussen de stadsreformator Huldrych Zwingli en een aantal van zijn voormalige medestanders. Belangrijke leidende figuren waren in die tijd Conrad Grebel en Felix Manz.

Zij wilden een radicale reformatie naar nieuwtestamenteel voorbeeld, de gelovigendoop inbegrepen. Ook zouden de afzonderlijke gemeenten het recht moeten hebben om, zonder invloed van de plaatselijk overheden, predikanten te benoemen.

Zwingli koos de kant van de stadsbestuurders. Maar veel anderen deden dat niet. “Wederdopers” werden deze radicale christenen wel genoemd, omdat zij de doop bij geboorte niet erkenden. En dit werd een soort geuzennaam.

De wetenschappelijke naam die ook veel gebruikt wordt is “anabaptisten”. En met name in de USA is de term “Anabaptists” gebruikelijk. Op dit moment spreekt men van Mennonieten, Menisten of Mennonites. Een naam, die is afgeleid van de belangrijkste voorganger: Menno Simons. Op dit moment zijn er wereldwijd 1,5 miljoen (op volwassen leeftijd gedoopte) doopsgezinden in verschillende denominaties. Als men de – nog niet

gedoopte – kinderen daarbij zou rekenen, kom je veel hoger uit.

Hoofdstuk 7. Martelaren.

Maar het ging hard tegen hard in het conflict tussen de overheid en deze vredelievende bijbellezers. Op 5 januari 1527 werden de eerste doperse martelaren verdrinken. Men deed dat, door de veroordeelde in een dichtgenaaide zak in het water van de rivier de Limmat – waaraan Zürich is gelegen – te werpen en te laten wegdrijven op het water. Ook nu nog kan men op een gedenksteen in een rustiek parkje de plaats terugvinden, waar deze verdrinkingen plaats vonden.

Een huiveringwekkende gelijkenis kan men vinden in de Hongaarse hoofdstad Budapest. Vlak bij het witte parlamentsgebouw aan de Donau, bevindt zich daar een monument bestaande uit een aantal schoenen, die ingemetseld zijn in het beton van de kademuur.

Het beeld met de schoenen staat symbool voor de honderden mensen die in de Tweede Wereldoorlog door de pro Duitse machthebbers van Hongarije in de Donau zijn verdrinken. Zo herhaalt zich de geschiedenis.

In dit verband wil ik nog wijzen op de “Martelaers Spiegel der Doopsgesinde of Weerloose Christenen” van Tieleman van Braght. Dit door Jan Luyken rijk geïllustreerde boek werd in 1685 uitgegeven en geeft een duidelijk beeld van de gebruiken in die dagen.

Hoofdstuk 8. Münster.

Maar de roep om geloofsvrijheid liet zich niet stoppen. Het anabaptisme breidde zich snel uit over West en Noord Europa. Nieuwe geloofsgemeenschappen ontstonden en nieuwe leiders stonden op. Eén van hen was Melchior Hoffman, die met de Lutherse richting gebroken had na onenigheid over de betekenis van het avondmaal.

Het waren onrustige tijden, zo op het kantelpunt van Middeleeuwen en de moderne maatschappij met handel en een nieuw mensbeeld. Velen raakten door armoede in de knel en zochten een uitweg naar een zinvoller bestaan. Onder hen was Jan Mattheijs, een Doperse leidsman uit Haarlem. Hij was zeer gedreven en hij verzamelde een groep om zich heen van mensen, die een “Nieuw Jerusalem” wilden stichten. Een plaats waar gerechtigheid zou zijn voor iedereen. En zij kozen daarvoor de stad Münster uit, een plaats die ook toen al een grote uitstraling had.

Per boot ging men over de Zuiderzee en honderden mensen sloten zich bij hen aan.

In 1534 werd de stad door de groep veroverd. Hij stichtte een nieuwe leefgemeenschap, waarbij veel bestaande normen werden losgelaten, schulden werden kwijt gescholden en onder andere een nieuw

muntsel werd ingevoerd. Van deze munten bevinden zich thans nog een groot aantal kopieën in het Rijksmuseum Twenthe in Enschede.

De Roomse bisschop, die door Matthijs uit de stad was verdreven, wist een jaar later de stad door verraad toch weer in handen te krijgen en een bloedige wraakactie was het gevolg. Velen werden door de bisschoppelijke troepen gedood op de brandstapel gebracht.

Nu nog hangen aan de toren van de Lamberti Kirche in Münster een drietal kooien, waarin de Dopersen werden opgesloten en “als voedsel dienden voor de raven”.

Het is mij een raadsel, wat de Katholieke kerk beweegt om in deze tijd nog met deze martel praktijk te koop te lopen. Vragen de tentoongestelde kooien niet ook om enige zelfreflectie?

Het Münsterse drama heeft een blijvend stempel gezet op de verdere ontwikkeling van de doperse beweging in geheel Europa.

De vervolging kwam niet alleen van Roomse, maar ook van Calvinistische zijde. En tot het einde van de 16^e eeuw zijn duizenden doopsgezinden op de brandstapel vermoord.

Hoofdstuk 9. Menno Simons.

De bekendste leidsman van de Doperse beweging is Menno Simons (1496 – 1561). Hij werd geboren in Pinjum (Friesland) en was pastoor in Witmarsum. Na bestudering van de Bijbel kwam hij tot inzichten, die niet strookten met de officiële Roomse leer onder andere betreffende de transsubstantiatie. Na lange aarzeling besloot hij de Roomse kerk te verlaten, ook omdat zijn broer in Leeuwarden, die ook tot de beweging behoorde, door verdrinking om het leven was gebracht. Hij stelde zich aan het hoofd van de doperse beweging en keerde zich fel tegen de gewelddadige praktijken bij het beleg van Münster.

Menno beledde de vrede, beslechtte geschillen tussen doperse gemeenten en trok door de Nederlanden en Noord - Duitsland om overal zijn boodschap van vrede te verkondigen, opgejaagd door de autoriteiten en kerkelijke gezagsdragers.

Hij schreef veel en voerde talloze disputen onder andere in Emden. Hij overleed in 1561 in het Duitse Oldeslo bij Hamburg.

En zo hebben de Menisten hun eigen Compostella, een fietstocht van 150 km van Witmarssum/Pinjum naar Olderslo. Ik heb hem in 2021 per tandem gereden.

Hoofdstuk 10. Pinjum.

In de loop van de 17^e eeuw werd de vervolging van de Menisten minder erg. Het was aanvankelijk zo, dat het hen strikt verboden was om ambtelijke functies te bekleden.

En dit gold – enkele uitzonderingen daargelaten - tot het einde van de Republiek.

Geleidelijk aan werd men wat permissiever, maar de bouw van kerken bleef een probleem. Uitoefening van godsdienstige bijeenkomsten was toegestaan, maar vooral niet in het openbaar. Kerkgebouwen mochten niet vanaf de straat als zodanig herkenbaar zijn. Een kerkgebouw met een toren was volstrekt ondenkbaar. Doopsgezinde kerken die voor de Franse tijd gebouwd zijn (Lodewijk Napoleon heeft deze bepalingen opgeheven), hebben geen toren en ogen veelal als een groot herenhuis.

Soms wordt de kerk van de straatkant geheel aan het zicht onttrokken, doordat er een huis (veelal van de koster) voor gebouwd is. Later is dit huis soms afgebroken waardoor een specifiek pleintje ontstaat. In Leeuwarden en Groningen is dit bij voorbeeld het geval. De straat waaraan de “Vermaning” staat, heet soms “Vermanigspad”, Vermaningsglop (Texel) of “Formanje

pead” (Friesland). De grote doopsgezinde kerk aan het Singel in Amsterdam is haast niet te vinden.

Maar de bekendste “Formanje” is wel die in het Friese dorp Pinjum, de geboorteplaats van Menno Simons. Het gebouw doet in niets denken aan een kerk, maar oogt als een van de huizen van het dorp. Het eenvoudige kerkgebouwtje ligt erachter. Jaarlijks wordt het door duizenden - vooral Amerikaanse - mennonites bezocht.

Overigens spreekt men in doperse kringen liever niet van een “kerk”, maar geeft men de voorkeur aan het woord “Vermaning”. Dit om aan te geven dat het hier

gaat om een leefgemeenschap, waarin men elkaar tot steun is. Men staat naast elkaar om steun te geven en wellicht goede raad. Van een kerkelijke hiërarchie is geen sprake.

Hoofdstuk 11. Doopsgezinden in Twente.

De doperse stroming, die in 1525 in Zürich begon, en zich vanuit het Alpengebied snel over Europa verbreidde, kreeg in de regio Twente al vroeg aanhang.

Onder de namen van de functionarissen in het rijk van de wederdopers in Münster, in de jaren 1534 en 1535 zijn er vele die wijzen op een Twentse herkomst.

Ook in Twente werden de Dopers vervolgd. Op 13 november 1544 werden de doperse Freules Maria van Beckem en haar uit Oost-Friesland afkomstige schoonzuster Ursula van Werdum op de brandstapel ter dood gebracht. Dit vond plaats op het Galgenveld even buiten Delden aan de weg naar Goor. De plaats van terechtstelling lag ongeveer op of bij het daar thans gelegen kerkhof.

In de loop van de 16de eeuw ontstonden er in Twente enkele Doopsgezinde gemeenten.

Die volgden de lijn van Menno Simons en werden gekenmerkt door de doop op volwassen leeftijd en het niet afleggen van de eed (volgens de uitspraken in Mattheus 5:34).

Daarnaast werd de nadruk gelegd op een levenshouding, die zoveel mogelijk in de geest is van de gezindheid van Jezus Christus. Weerloosheid en het

vermijden van conflicten door elkaar en anderen tot steun te zijn.

Hoofdstuk 12. Vermaning “de Haimer”.

Deze doopsgezinden of menisten kwamen bijeen in huiskamers of boerderijen. De kerkdiensten werden geleid door leden van de kerkenraad, in die tijd “diakenen” genoemd. De namen van twee van zulke plaatsen van samenkomst in Twente zijn ons overgeleverd. Zo kwam men bijeen in de boerderij “Den Paschen” in Zenderen, gelegen aan de weg naar Bornebroek. Daarnaast gebruikte men een schuur op erve “De Haimer” in Tweekelo.

Bij deze – in vroeger tijden gerestaureerde – schuur aan de Haimerweg 225, werd in 1926 een gedenksteen aangebracht met als tekst:

“In deze schuur hielden Twentse Doopsgezinden
in de 17^e eeuw in het geheim
hunne godsdienst oefeningen”.

Uiterlijk is deze 400 jaar oude schuur nauwelijks te onderscheiden van de andere houten schuren in de omgeving. Wie nu langs deze schuur loopt of fietst zal er weinig bijzonders aan zien en helemaal niets vermoeden van de bewogen geschiedenis, die dit gebouw heeft gekend. Tenzij men het erf een stukje oploopt om de tekst op de gedenksteen te lezen.

Ook ik kende aanvankelijk deze historie niet. Mijn wortels lagen in Friesland en ik was in 1971 naar Twente gekomen, omdat mij was gevraagd de psychologische dienst op te zetten van het Revalidatie Centrum “Het Roessingh”. Ik was enthousiast aan het werk gegaan en kwam daarbij allerlei hobbels en uitdagingen tegen, die mij geheel in beslag namen. Daarbij was er de vreugde van de opbouw van ons gezin en de komst van onze beide kinderen.

Tijd voor kerk of religie had ik helemaal niet en van de grote rol, die de Twentse doopsgezinden hebben gespeeld bij de opbouw van de textielindustrie was ik mij nog niet bewust. De Enschedese vermaning uit 1635 aan de Mennistenstraat kende ik wel, maar die was na een brand gesloten en men kerkte al enige jaren in een modern nieuw gebouw elders in de stad.

Hoofdstuk 13. Bouwval.

Het zal in de tachtiger jaren geweest zijn, dat ik in het boek “Wederdopers, Menisten, Doopsgezinden in Nederland” van prof Groenveld c.s. op blz. 220 een beschrijving ontdekte van de doopsgezinde schuilkerk in Tweekelo. Maar het was wel een bouwval.

TE GEK!!

Zelf was ik opgegroeid in de buurt van het – binnen doperse kringen – wereldberoemde schuilkerkje in Pingjum. En hier staat er in Enschede een Rijksmonument te verkrotten!

Natuurlijk, doopsgezinde kerken munten over het algemeen niet uit door grootsheid en zijn veelal zeer eenvoudig van constructie en hebben geen toren. Bekend is het rijmpje:

De Hervormden hebben een haantje,
De Luthersen een zwaantje,
De Rooms en een kruisje
En de Dopersen een huisje.

En dit gebouwtje heeft eeuwenlang gediend als een gewone boeren schuur. Maar aan het eind van de 17^e eeuw - en wel van september 1665 tot april 1666 en van juni 1672 tot april 1674 - is het zeker een schuilkerk geweest.

In die jaren heroverde Bernhardt van Galen, bisschop van Münster, een stuk van Twente op de Staatse troepen en toen werd het de Doopsgezinden verboden hun godsdienst in het openbaar te belijden. Zij moesten daarom uitwijken naar geheime plekken en de schuur bij de boerderij “De Haimer” in Tweekelo was daar één van.

Dit unieke gebouw heeft 4 eeuwen doorstaan en is terecht geregistreerd als Rijksmonument onder no.: RM15322. De betreffende stukken bevinden zich in het archief van de gemeente Enschede.

Hoofdstuk 14, Eigendom.

Voor de duidelijkheid: Eigenaar van de schuur is niet de doopsgezinde gemeente Twente, maar hij behoort toe aan de eigenaar van de boerderij “De Haimer”, Haimerweg 225, Tweekkelo. Deze eigenaar heeft de plicht tot onderhoud en beheer en kan het gebouw gebruiken, waarvoor het bedoeld is, n.l. als landbouw schuur. Omdat het hier een (beschermde) Rijksmonument betreft, zijn hiervoor talloze subsidie-mogelijkheden, die natuurlijk wel moeten worden aangevraagd. Eigenaar van De Haimer was de heer B. Assink.

Omdat de situatie van de schuur mij ter harte ging, heb ik in april 2015 contact gezocht met de heer B. Dop, jurist en voorheen werkzaam bij de Gemeente Enschede, om na te gaan hoe wij de heer Assink konden assisteren in het financieren van het onderhoud van de schuur. Het voert te ver en het is ook niet zinvol, om de overleggen, die hierop zijn gevolgd weer te geven. Gesteld kan echter worden, dat alles in een uiterst harmonieuze en constructieve manier verliep. Daarbij moet ook de inbreng worden genoemd van de heer B. Haer, van de afdeling monumentenbeheer van de Gemeente Enschede.

Door de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland werd, onder Object nummer 2941, een onderzoek gerealiseerd naar de staat van het gebouw op dit moment. Concrete bouwadviezen werden hierin gegeven voor beheer op langere termijn, maar de liquide middelen op korte termijn ontbraken. Wel ontvingen wij van een lid van de doopsgezinde gemeente Twente een ruime donatie ter bestrijding van de lopende onkosten.

De gemeente Enschede worstelde echter met een structureel personeelstekort en op het gebied van handhaving was echter weinig slagkracht.

Bovendien speelde de heer Assink met de gedachte zijn bedrijf te verkopen, omdat het weinig rendabel was.

Hoofstuk 15, Andere eigenaar.

Ondertussen groeide de belangstelling voor de Haimer wel. Op 2 april 1916 werd een fraai informatie bord bij De Haimer onthuld. Het was een geschenk van de “Stichting Historische Sociëteit Enschede” en geeft een goed beeld van de achtergrond van de schuur.

Ook werd een nieuw bordje met als aanduiding “Rijksmonument” geplaatst. Ten slotte weidde de regionale radio omroep een uitzending aan het gebouw.

De jaren gingen voorbij, totdat de heer Assink ons enigszins tot onze verrassing meldde, dat hij de boerderij had verkocht aan de heer G. Roerink. Deze wilde de verouderde boerderij afbreken en daar voor een modern woonhuis neerzetten, waardoor een landgoed zou ontstaan.

Wij traden in overleg met de heer Roerink, om hem er op te wijzen dat de monumentale schuur – een rijksmonument – in dit plan wel gehandhaafd moet blijven. Tevens is er sprake van ernstig achterstallig onderhoud van de schuur.

De gesprekken leidden ertoe, dat de heer Roerink ons toezegde de schuur te zullen restaureren en ook het onderhoud van de schuilkerk ter hand te zullen nemen, zodra de bouw van zijn huis gereed is. Hij kan daarbij gebruik maken van het inspectierapport nr. 2941 van de

monumentenwacht Overijssel Flevoland, dat in ons bezit is.

Onder tussen worden op het bouwterrein aan de Haimerweg al duidelijke vorderingen gemaakt.

De oude boerderij is afgebroken en de contouren van het nieuwe huis van de heer Roerink zijn duidelijk zichtbaar.

De oude schuilkerk staat er nog wat verloren bij. Achter hoge metalen hekken staat nu nog een bouwvallige schuur, waar aan je – als je niet beter wist – weinig waarde zou toe kennen.

Maar wij weten onder tussen wel beter! Het betreft hier een zeer waardevol gebouw van grote historische waarde. Een zorgvuldige restauratie op korte termijn is zeer dringend noodzakelijk. De vergunning hiervoor en de financiële voorwaarden zijn geregeld. Een reden te meer om *onverwijld* aan de slag te gaan!

Hoofdstuk 16. Fundament

Menno Simons is de auteur van een groot aantal theologische werken. Eén van de bekendste daarvan is “Dat Fundament des Christelyken Leers” (1539). Hij betoogt hier in – naar Efezen 5:27 –, dat het geloof zich moet uiten in een goede levenshouding, bescheidenheid en hulpvaardigheid. Dat geldt *cet.par.* ook voor de restauratie van de schuilkerk. En wat let ons? Er ligt al een goed fundament, zodat je niet over het water hoeft te lopen!

Mei 2024

J.J.Blanksma